

УДК 930.85-049.34:316.7](477)

Анна Мадей,

аспірант Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

Охорона історико-культурної спадщини України у контексті соціальних комунікацій: історіографія проблеми

У статті досліджено вітчизняну історіографію питання охорони історико-культурної спадщини України у контексті соціальних комунікацій. Вперше наукові публікації з означеної проблематики розподілено у групи, розглянуто тематику кожної з них. Визначено цінність матеріалу, напрацьованого істориками та джерелознавцями, для майбутніх наукових розвідок спеціалістів із питань соціальних комунікацій.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, вітчизняна історіографія, дослідження, культурна проблематика.

На сучасному етапі розвитку нашої держави першочергова роль належить актуалізації питання національної самовідданості та історичної пам'яті українського народу. І, як ніколи раніше, важливо забезпечити справжній культ духовності та об'єктивності власної історії. З контекстом цих понять нерозривно пов'язана історико-культурна спадщина України, а отже, охорона, збереження і популяризація її культурного надбання.

Ця проблема в українській історіографії тільки починає ставати предметом спеціальних досліджень. Важливим суб'єктом культурного та громадсько-політичного життя, інструментом впливу на свідомість людей, засобом формування суспільної думки, беззаперечно, є періодична преса. Тому в умовах сучасних реалій українського інформаційного простору питання охорони національної історико-культурної спадщини потрібно розглядати і в контексті соціальних комунікацій, а не лише в галузевому аспекті — історичному, архітектурному, археологічному тощо — як досі це робили більшість науковців.

Мета дослідження — визначити специфіку висвітлення питання охорони історико-культурного надбання України в контексті соціальних комунікацій у дослідженнях вітчизняних учених. Для цього слід виконати такі *завдання*: проаналізувати позиції науковців, окреслити основні проблеми, порушені в їхніх роботах, розподілити наукові публікації з означеної проблематики у групи, розглянути тематику кожної з них.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на основі комплексного аналізу наукових публікацій українських вчених щодо питання охорони історико-культурного надбання в контексті соціальних комунікацій простежено тенденції та основну проблематику цих досліджень.

Сьогодні історіографія цієї проблеми перебуває на етапі формування. Окремі аспекти теми певною мірою розглянули історики, археологи, політологи та інші вчені. Залежно від предмета та об'єкта наукових пошуків виділимо три групи матеріалів:

1. Наукові публікації, в яких пресу досліджено як джерело вивчення суспільних, культурних та історичних явищ.

2. Дослідження, в яких йдеться про ЗМІ у контексті культурних процесів.

3. Матеріали, присвячені аналізу власне публікацій щодо питання охорони історико-культурної спадщини України в наукових дослідженнях.

Отож, спочатку розглянемо наукові доробки вітчизняних вчених, де пресу досліджено як джерело вивчення суспільних, культурних та історичних явищ. Періодика однозначно є важливим "посібником" для істориків, журналістів, політологів, археологів та інших науковців, оскільки дає змогу на основі хронологічно систематизованих даних відтворити картину подій, простежити закономірності кожного історичного, суспільного, культурного явища, яке зафіксовано на її шпальтах. Так, преса є одним із основних джерел дослідження у матеріалі доктора історичних наук М. Багмета та старшого викладача МДУ Л. Ляпіної "Роль національно-культурних товариств Миколаївщини у задоволенні культурних потреб" [1]. Аналізуючи місцеві періодичні видання, головним чином офіційного та громадського спрямування ("Південна правда", "Вечерний Николаев", "Радянське Прибужжя" та ін.), вчені відтворили процес поступового збагачення потреб та інтересів етнічних спільнот у розвитку духовно-культурної спадщини в час розбудови незалежної України. Дослідники позиціонують пресу як суб'єкт історичного процесу, засіб формування громадської думки і, що важливо, — спростовують ідею, начебто газети є другорядним, скоріше ілюстративним матеріалом. Навпаки, як вважають М. Багмет та Л. Ляпіна, якщо матеріали преси стосуються політичної історії, громадської думки або історії культури, тоді газета є важливим і незамінним джерелом. Навіть газетна неправда є показником рівня культурного розвитку суспільства, його цивілізації [1].

Ще одне цікаве дослідження провела історик О. Баковецька. У дисертації "Проблеми культурного життя півдня України на сторінках періодичної преси (90-ті роки ХХ століття)" [2] вчена проаналізувала процеси культурного будівництва в нашій державі у 90-ті рр. ХХ ст., висвітлені друкованими ЗМІ Південного регіону, і розкрила функції останніх з урахуванням часових, територіальних меж і

обсягу джерел. О. Баковецька також порушила проблему поглинання традиційної преси інтернет-виданнями. Проаналізувавши публікацію М. Шпагіної "Утром в куплете, вечером в газете. Средство массовой информации будущего — это не Интернет, не телевидение и пресса, а все сразу", що вийшла у 2001 р. в "Украинских Одесских деловых новостях", а також розглянувши статті В. Лисенка "Електронна видавнична справа: сучасне та майбутнє", В. Кухаренка "Формирование информационной культуры" та О. Зерницької "Інформація: вільний обмін чи взаємна незалежність? Концепція ООН у галузі інформації", дослідниця зауважує: "...цінність друкованого слова, на мою думку, залишиться на своєму місці. А зниження популярності періодичних видань, які поступаються більш сучасним, електронним засобам інформації, про що говорилося вище, є лише черговим кроком в еволюції їх розвитку" [2, с. 16].

Ґрунтовними та цікавими є також наукові публікації історика-джерелознавця Г. Рудого, який дослідив проблему охорони історико-культурної спадщини України за матеріалами вітчизняної преси 1917—1940 рр. і, зокрема, проаналізував жанрово-тематичні напрями періодики. Так, у статті "Пам'яткоохоронна політика в Україні: витоки та засади формування (за результатами джерелознавчого і квантифікаційного аналізу)" вчений визначив, що в українській газетній періодиці 1917—1918 рр. "спостерігається переважання такого носія інформації, як кореспонденція. Логічно вбачається висока питома вага і статей, фактично це був домінуючий жанр у викладі обґрунтування ролі та місця державних і громадських пам'яткоохоронних інституцій у культурному житті України" [7]. За тематичною ознакою публікації про історико-культурну спадщину Г. Рудий поділив на кілька груп: матеріали, що віддзеркалювали процес створення та діяльності державних органів з охорони пам'яток старовини і мистецтва; публікації, які відбивали проблеми їх обстеження і ремонту; матеріали, що висвітлювали розвиток музейної справи, спорудження пам'ятників; публікації з інформацією про факти руйнування пам'яток культури [7].

У наступній статті — "Становлення державної системи охорони історико-культурної спадщини в Україні (за матеріалами української періодики 1918—1920 рр.)" — Г. Рудий підрахував питому вагу матеріалів про збереження пам'яток старовини і мистецтва за доби Української держави у 1917—1920 рр. — вона становила понад 30% загальної кількості публікацій цієї проблематики [11]. У матеріалі "Періодика 1920-х рр. як джерело вивчення пам'яткоохоронної діяльності в Україні" науковець зазначав, що у пресі досліджуваного періоду найбільшу кількість газетних публікацій присвячено дослідженню та реставрації пам'яток, розвитку краєзнавства в УСРР. За жанровою ознакою переважала хроніка, також високою була питома вага аналітичних матеріалів — статей і кореспонденцій [9].

У подальших наукових пошуках Г. Рудий акцентував увагу на аналізі республіканської періодичної преси 1930-х рр. і висвітленні питань розвитку музейної сфери в Україні. Саме у той період, як зауважує дослідник у статті "Проблеми збереження музейної спадщини України: за результатами аналізу матеріалів республіканської періодики 1930 рр.", почалися утиски україномовних видань та денационалізація їх змісту: "...посилюється процес русифікації української республіканської періодики. Якщо в 1931 р.

в УСРР видавалося російською мовою 80 назв газет, то в 1935 р. їх виходило вже 478" [10].

Усі наведені факти Г. Рудий підсумував у статті "Пам'яткоохоронна політика в Україні у висвітленні українською пресою 1917—1940 рр.: джерелознавчий огляд проблеми" [8], а згодом і в монографії "Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917—1941 рр.)" [6]. Цікавими є підрахунки кількісно-мовних показників газетних видань України (1931—1940 рр.), згідно з якими найбільше українських газет видавалося у 1934 і 1935 рр. (1860 і 1960 видань). Найменше їх виходило протягом 1938—1940 рр. (933, 937 і 950 видань) [8].

Далі розглянемо другу групу матеріалів у вітчизняній історіографії: дослідження, в яких йдеться про ЗМІ у контексті культурних процесів. У 1996 р. вийшли тези доповідей науково-практичної конференції "Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність", присвяченої 30-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури [12]. У матеріалах збірки науковці неодноразово звертають увагу на різні аспекти діяльності преси. Так, наприклад, І. Могитич у праці "Напрямки роботи реставраторів у незалежній Україні" наголошує, що одним із них є саме видавничо-популяризаційний, який має на меті "поширити у всіх засобах масової інформації розповіді про національне культурне надбання, працювати невинно, аби пам'ятки стали невід'ємною частиною усвідомлення гордості громадян України" [12, с. 3].

А матеріал Р. Орлова "Наукове і "аматорське" краєзнавство в системі охорони пам'яток історії та культури у м. Вишгороді" несе дещо негативні відгуки про роботу журналістів. Автор розповідає про діяльність фальсифікаторів на чолі з В. Ростовським, які підроблювали історичні документи, карти тощо. Р. Орлов звинувачує вишгородські газети "Час" та "Вишгород" у співпраці із "аматорами-краєзнавцями", друкуванні наклепницьких матеріалів проти офіційної науки, а також відмові керівникам вишгородських експедицій в публікації відповідей на наклепи: "...деякі журналісти не тільки встають на захист вишгородських фальсифікаторів, але й роблять спробу втягнути в конфлікт з позитивною наукою Верховну Раду і видати фальсифікації шарлатанів за пам'ятки історії і культури, духовності" [12, с. 93].

Наступний матеріал збірки тез конференції — праця І. Симоненка "Видавнича діяльність УТОПІК", де досліджено одну із форм агітаційної діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури — заснування друкованих видань — задля популяризації серед населення знань про історико-культурну спадщину. Вчений розглядає діяльність і змістове наповнення головного періодичного видання і друкованого органу Товариства — шоквартального часопису "Пам'ятки України" ("Пам'ятники України"), а також "Вісника УТОПІК". Автор зазначає, що бюлетень видавала Хмельницька обласна організація Товариства, газету — Одеська, а з 1992 р. разом із Центром пам'яткознавства Товариство випускало науково-популярний журнал "Київська старовина" та додаток до нього — "Український історичний календар" [12, с. 102—105].

До наукових праць, в яких йдеться про ЗМІ у контексті культурних процесів, відносимо і монографію "Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження" (відповідальний редактор — доктор історичних наук, професор В. Горбик), яку підготували фахівці

Національної академії наук України, Інституту історії України та Інституту туризму ФПУ [3]. У ній виокремлено кілька основних принципів формування системи збереження пам'яток. Це: а) розвинене законодавство; б) чітка, виражена організація; в) постійне фінансування; г) інформованість суспільства [3, с. 91]. Науковці стверджують, що у негараздах пам'яткоохоронної сфери є серйозна провина ЗМІ, мовляв "тема збереження історико-культурної спадщини лише іноді з'являється на шпальтах газет, на телевізійному екрані, по радіо. Це здебільшого тоді, коли відбуваються екстраординарні знищення видатних пам'яток" [3, с. 72]. Важливим для формування вітчизняної історіографії є також розміщене у монографії дослідження матеріалів сучасних українських часописів про пам'ятки історії та культури (кінець 1980-х — 1990-ті рр.). Вчені дослідили жанрово-тематичні аспекти публікацій, зробили огляд історичних явищ та подій, висвітлених на їхніх сторінках.

Відносимо до групи досліджень, у яких йдеться про ЗМІ в контексті культурних процесів, і статтю доктора наук із соціальних комунікацій, професора Т. Кузнецової "Транслявання національної культури сучасними ЗМІ: основні тенденції та перспективи". Вчена, зокрема, зауважує: під час аналізу матеріалів медіа складається враження, що сучасного споживача інформації цілеспрямовано підводять до думки про необхідність відмовитись від усього його історичного, культурного та національного минулого і жити так, "як живе Європа": "*Через мережу ЗМІ відбувається нав'язування західних цінностей, насамперед "досягнення успіху": популярними є сюжети про те, як завдяки своїм старанням і зібраностям можна розбагатіти чи стати відомою "зіркою" масової культури, часто нехтуючи будь-якими морально-етичними цінностями, чеснотами тощо. Хоча загальновідомо, що Європа починалася саме з формування почуття самоповаги громадянина, його поваги до своєї держави, до свого народу, нації*" [5].

Третя група наукових доробків у вітчизняній історіографії — матеріали, присвячені аналізу власне публікацій щодо питання охорони історико-культурної спадщини України у наукових дослідженнях. Сюди віднесемо статтю Н. Кармазіної "Питання охорони історико-культурної спадщини України в дисертаційних дослідженнях останніх років". Кандидатські дисертації, що охоплюють сучасний період, вирізняються предметом та метою дослідження, мають спільний об'єкт та хронологічні рамки — історико-культурну спадщину, пам'яткоохоронну справу в умовах незалежності [4]. Відповідно до мети праці вчена розділила їх на дослідження, в яких розкрито сучасний стан справ у пам'яткоохоронній сфері та подано рекомендації щодо вирішення проблем галузі, використання пам'яток історії та культури (Г. Андрес, О. Демиденко, О. Жукова, В. Корнієнко, О. Манасв, О. Худолей), а також дослідження, де презентовано історію розвитку системи охорони культурної спадщини в різні історичні періоди в окремих регіонах України (С. Гаврилюк, О. Денисенко, О. Принь, О. Присяжнюк, В. Романовський, І. Чернікова, О. Хлівнюк, С. Ярошенко) [4].

Науковець виокремлює і дослідження, які розглядають охорону пам'яток у контексті розвитку історичного краєзнавства (Н. Беседіна, М. Ігнатенко, А. Каньоса, Н. Кармазіна, М. Поставника, Г. Сеньківська, Н. Щербина). Окрему групу становлять дисертації про життя та діяльність відомих українських пам'яткоохоронців М. Біляшівського, О. Левицького, О. Новицького, Ф. Ернста [4]. Вчена акцентує увагу на тому, що дисертаційні роботи останніх років

можуть стати підґрунтям для створення нової оптимальної концепції дослідження і збереження історико-культурної спадщини.

Отже, залежно від предмета та об'єкта наукових пошуків, у вітчизняній історіографії ми виокремили та розглянули три групи матеріалів: 1) наукові публікації, в яких пресу досліджено як джерело вивчення суспільних, культурних та історичних явищ; 2) дослідження, в яких йдеться про ЗМІ у контексті культурних процесів; 3) матеріали, присвячені аналізу власне публікацій щодо питання охорони історико-культурної спадщини України в наукових дослідженнях.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що основний масив вітчизняної історіографії щодо питання охорони історико-культурної спадщини України в контексті соціальних комунікацій становлять праці істориків, джерелознавців, які за матеріалами преси відтворюють різні історичні процеси та явища. У роботах зроблено і статистичні підрахунки кількості газет та тиражів, і подано огляд жанрово-тематичних особливостей видань, і вивчено роль преси у формуванні громадської думки. Тому вони є важливим джерелом, основою майбутніх наукових розвідок для спеціалістів із питань соціальних комунікацій.

Результати публікації важливі для розвитку сучасної теорії ЗМІ, зокрема можуть бути використані при розробці програм нормативних дисциплін ("Вступ до спеціальності", "Журналістська майстерність", "Теорія журналістики", "Теорія і практика журналістської творчості") та спецкурсів для студентів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також для факультетів та кафедр журналістики інших вищих навчальних закладів. Одержані результати можна також застосувати в роботі конкретних мас-медіа для визначення ефективності подання матеріалів, що стосуються охорони історико-культурної спадщини України, коригування та підвищення професійної діяльності журналістів.

Список використаної літератури

1. Багмет М. О. Роль національно-культурних товариств Миколаївщини у задоволенні культурних потреб / М. О. Багмет, Л. А. Ляпіна // Збірник наукових праць. — 1999. — Ч. 2. — С. 220—225.
2. Баковецька О. О. Проблеми культурного життя півдня України на сторінках періодичної преси (90-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. іст. наук / Баковецька Ольга Олександрівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2004. — 161 с.
3. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; упоряд. та наук. ред. С. І. Кот. — Київ : [б. в.], 1998. — 400 с.
4. Кармазіна Н. В. Вопросы охраны историко-культурного наследия Украины в диссертационных исследованиях последних лет / Н. В. Кармазіна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Исторические науки". — 2010. — Т. 23, № 1 : Спецвыпуск "История Украины". — С. 88—99.
5. Кузнецова Т. В. Транслявання національної культури сучасними ЗМІ: основні тенденції та перспективи / Тетяна Василівна Кузнецова. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Soc_komun/2008_1/12.html. — Назва з екрана.
6. Рудий Г. Я. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні : (за матеріалами укр. періодики 1917—1941 рр.) : монографія / Г. Я. Рудий ; НАН України, Ін-т історії України. — Київ : Ін-т історії України, 2011. — 201 с.
7. Рудий Г. Я. Пам'яткоохоронна політика в Україні: витоки та засади формування : (за результатами джерелознавчого і квантифікаційного аналізу) / Г. Я. Рудий // Краєзнавство. — 2000. — № 1—2. — С. 125—129.

8. Рудий Г. Я. Пам'яткоохоронна політика в Україні у висвітленні українською пресою 1917—1940 рр.: джерелознавчий огляд проблеми / Григорій Якович Рудий. — Режим доступу: http://estetiquement.ru/portal/soc_gum/zpndzp/2008/Rudyj_H.htm. — Назва з екрана.
9. Рудий Г. Я. Періодика 1920-х рр. як джерело вивчення пам'яткоохоронної діяльності в Україні / Г. Я. Рудий // Український історичний журнал. — 2009. — № 4. — С. 198—212.
10. Рудий Г. Я. Проблеми збереження музейної спадщини України: за результатами аналізу матеріалів республіканської періодики 1930-х рр. / Г. Я. Рудий // Український історичний журнал. — 2010. — № 6. — С. 127—135.
11. Рудий Г. Я. Становлення державної системи охорони історико-культурної спадщини в Україні (1918—1920) / Г. Я. Рудий // Красзнавство. — 2001. — № 1—4. — С. 95—102.
12. Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність: тези доповідей наук.- практич. конф., присвяч. 30-річчю Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, 18 груд. 1996 р., м. Київ / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК; відп. ред. П. П. Толочко [та ін.]. — Київ: [б. в.], 1996. — 127 с.

В статье исследована отечественная историография вопроса охраны историко-культурного наследия Украины в контексте социальных коммуникаций. Впервые научные публикации по обозначенной проблематике распределены в группы, рассмотрена тематика каждой из них. Определена ценность материала,работанного историками и источниковедами, для будущих научных исследований специалистов по вопросам социальных коммуникаций.

In this article the national historiography of the issue of the historical and cultural heritage of Ukraine in the context of social communications is explored. In the first time the scientific publications of the abovementioned issues are divided into groups, the subject each is discussed. The value of material accumulated by historians and source studies for future scientific studies of the experts in the sphere of social communications is showing.

Надійшла до редакції 5 листопада 2014 року